

УДК 281.93

І. Скиба,*аспірантка кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»*

МОСКОВСЬКА ПАТРІАРХІЯ ПРОТИ АДМІНІСТРАТОРА АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПОЛІКАРПА (СІКОРСЬКОГО): ОБСТАВИНИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ СПРОБИ ДИСКРЕДИТАЦІЇ

Стаття присвячена одному із прикладів дії російського політичного православ'я – незаконній забороні у священстві і проклятті адміністратора Автокефальної православної церкви в українських землях у роки німецько-радянської війни архієпископу Полікарпу (Сікорському). Стверджується, що канонічні санкції проти українського владики застосовувались безпідставно і стали результатом політизації функціонування Московської патріархії.

Ключові слова: Полікарп (Сікорський), Автокефальна православна церква, російське політичне православ'я, анафема.

Moscow Patriarchate against Church Autocephalous administrator Policarp (Sikorsky): circumstances and attempts to discredit tools

This article is devoted to one of the example of the Russian political orthodoxy – illegal priesthood ban and curse administrator Autocephalous Church in Ukrainian lands during the German-Soviet war Archbishop Policarp (Sikorsky). It is alleged that the canonical sanctions against Ukrainian bishops applied arbitrarily and are the result of politicization functioning Moscow Patriarchate.

Key words: Polycarp (Sikorski), Autocephalous Church, the Russian Orthodox political, anathema.

Політизація Православної церкви в Московському царстві, а згодом у Російській імперії має багатовікову традицію. Не переривалась вона і в ХХ ст. Яскравим виявом цього стала спроба російських єпископів на чолі з місцеблюстителем патріаршого престолу митрополитом Сергієм (Страгородським), котрі за підтримки сталінського режиму намагались монополізувати владу в тероризованій Московській патріархії, дискредитувати главу Автокефальної православної церкви в Україні архієпископа Полікарпа (Сікорського). З цієї метою у 1942 р. російськими єпископами використано традиційний інструментарій

церковних заборон і проклять щодо опонентів із метою маніпуляції настроями православних українців.

Цей сюжет церковного життя України в роки окупації потрапив у поле зору І. Власовського [1], Ю. Волошина [2], Т. Міненка [6]. Звертались до нього і російські дослідники, зокрема Д. Поспеловський [7], В. Ципін [10], М. Шкаровський [12]. Його оцінка представниками цих двох умовних груп дослідників протилежна. Так, українські науковці відкидали право митрополита Сергія (Страгородського) на церковний суд, та російські учені схвально поставились до цього.

Відтак, на підставі аналізу політичного і церковного життя українських земель у роки німецької окупації з'ясувати міру заангажованості російського єпископату, встановити зв'язок його рішень зі стратегічними потребами сталінського режиму у війні з нацистами, простежити спадковість традицій політичного російського православ'я, законність церковних заборон, накладених на архієпископа Полікарпа (Сікорського). Об'єктом дослідження статті є еволюція російського політичного православ'я, а предметом – акція з дискредитації глави Автокефальної православної церкви в Україні.

Постать Полікарпа (Сікорського) не випадково стала об'єктом ідеологічних атак як в роки II Світової війни, так і після неї. У 1932 р. українські церковні кола у співпраці із польськими урядовими силами домоглися згоди керівництва Польської автокефальної православної церкви на висвяту Луцьким вікарним єпископом архімандрита Полікарпа (Сікорського). Він, син священика з Київщини, освіту отримав у Київській духовній семінарії. Належав до національно свідомого українства, працював у церковно-адміністративних установах, а за Української Народної Республіки був столоначальником у Мінстерстві ісповідань. Разом із Урядом УНР він емігрував з України й опинився в таборах інтернованих у Польщі. Улітку 1922 р. П. Сікорський прийняв чернечий постриг, а згодом рукоположення в ієродиякони та ієромонахи. Потому була служба в Дерманському, Мілецькому, Загаєцькому монастирях Волині, Віленській та Жировицькій чернечих обителях.

1932 р. його було висвячено на єпископа Луцького. Українськими церковними колами Полікарп (Сікорський) розглядався як особа, котра, згідно з традиціями Вселенського Православ'я, започатковує творення національного єпископату згідно. Тому 1941 р., коли стало відомо, що архієпископ Олексій (Громадський) очолив Автономну православну церкву в Україні в молитовному єднанні із Російською православною церквою, частина духовенства і мирян апелювали до

глави Автокефальної православної церкви в Генеральній Губернії митрополита Діонісія (Валединського) з вимогою встановити тимчасову адміністрацію на території Райхскомісаріату Україна і призначити її керівником архієпископа Полікарпа (Сікорського).

Поява канонічної альтернативи стурбувала не лише представників Автономної православної церкви, а й керівництво Московської патріархії. Тому з метою послаблення позицій Автокефальної православної церкви Російська православна церква спільно з радянськими спецслужбами спробували реалізувати кампанію з дискредитації архієпископа Полікарпа (Сікорського).

Отже, стрімка втрата Радянським Союзом територій у перші місяці німецько-радянської війни й встановлення нацистської окупаційної влади в українських землях актуалізувала перед Берліном і Москвою низку завдань. Одним із важливих питань, що потрібно було вирішити, – це релігійна політика на захоплених землях. Із тактичних міркувань німецький режим використав очікування православних і представників інших конфесій щодо відновлення свободи діяльності релігійних інституцій та здійснення ними духовних практик.

Щодо православної церкви Берлін узяв курс на створення самодостатньої в управлінсько-адміністративному відношенні структури. Відповідно було обмежено контакти єпископату й духовенства Райхскомісаріату «Україна» із першоієрархами Російської зарубіжної церкви, Православної церкви в Генеральній Губернії і, особливо, з Московською патріархією. У серпні 1941 р. спочатку організаційно оформилась Автономна православна церква в Україні, яка зберігала молитовне єднання із Російською православною церквою, а з грудня того ж року митрополитом Варшавським Діонісієм (Валединським) було розпочато кроки для відновлення юрисдикції над православними, що до 1939 р. входили до складу Православної церкви в Польщі.

Потенційні втрати від такої політики оперативно усвідомило радянське керівництво. Цілеспрямована боротьба за настрої населення на окупованих територіях розпочалась вже на початку 1942 р. Одним із засобів зміни ситуації на свою користь стала дискретитація ними духовних осіб, котрі виступили проти підпорядкування Московській патріархії.

Розрахунок на очорнення українського духовенства міг мати успіх, оскільки в частини суспільства залишались міцними проросійські духовні орієнтири. Одна із причин збереження позицій Російської православної церкви в міжвоєнний період у Радянській Україні полягала в природньому консерватизмі вірних та конформізмі російського

духовенства, котре для збереження парафій навіть погоджувалось на запровадження української мови у відправах.

Окремо необхідно зупинитися на намаганні Московської патріархії дискредитувати владику Полікарпа шляхом незаконного церковного суду. Першу таку спробу було здійснено на початку лютого 1942 р. У посланні «До православної пастви України» патріарший місцеблюститель, митрополит Московський і Коломенський Сергій (Страгородський) звинуватив владику Полікарпа у вчиненні церковних злочинів. На той момент архієпископ Полікарп уже очолював адміністрацію Автокефальної православної церкви на окупованій Україні, котра мала молитовне спілкування із усіма православними церквами світу окрім, звісно, РПЦ.

Адміністрацію Автокефальної православної церкви російський ієрарх, митрополит Сергій назвав «явищем виключно політичного характеру». І все через те, що Полікарп (Сікорський) до чернечого постригу належав до уенерівських політичних кіл. Отже, за висловом місцеблюстителя, Сікорський був «справжнім петлюрівцем», оскільки розмовляв українською, уникав служити церковнослов'янською мовою [8, с. 130] і залишився петлюрівцем у душі, навіть коли «підпорядковувався» Москві. Таким чином, в основу засудження лягли винятково надумані звинувачення. Український владику не порушив жодного канону і не відрікався від православної віри, незважаючи на тяжкі умови радянської окупації Волині у 1939-1941 рр.

Загалом митрополит Сергій (Страгородський) охарактеризував український патріотизм Луцького єпископа як симонію. Таке звинувачення безпідставне, оскільки Полікарп (Сікорський) не купував за гроші єпископський сан. Поставлення його вікарним єпископом Луцьким відбулось у 1932 р. унаслідок багаторічної і тривалої боротьби волинян за висвячення єпископа-українця. Сотні тисяч православних українців у міжвоєнній Польщі отримували духовну опіку з рук єпископів-росіян, котрі не надто прагнули розуміти народну душу і її запити.

Наступною підставою засудження митрополитом Сергієм (Страгородським) дій владики Полікарпа було названо 8 правило св. Григорія Неокесарійського. У ньому міститься наступне: «А ще хто, поєднавшись із варварами і з ними під час свого положення, брали участь у нападах, забувши, що були понтійцями і християнами, і ожорсточившись до того, що вбивали одноплемінних своїх або деревом, або удавленням, також виказували незнаючим варварам шляхи або житла: таким повинно заборонити вхід навіть до чину слушаючих, доки

що-небудь побажають про них, разом зійшовшись, святі отці, і раніше за них Дух Святий» [4, с. 294]. Однак у наступних рядках послання місцеблюстителю заперечив собі, стверджуючи, що це правило має на увазі тих, хто спокушається на грабунок із варварами. В очах Московської патріархії провина владики Полікарпа та українського духовенства полягала у їхніх намірах за допомогою німців силою відняти в українців їхню відданість Православній церкві. Насправді ж відродження українського православ'я відбувалось у межах канонів і не вносило жодних змін у догматичну сторону життя церкви. Відтак, твердження про вилучення адміністрацією українців із православ'я безпідставне.

Наступним стало звинувачення владики Полікарпа у колабораціонізмі. Воно базувалось лише на тому, що Полікарп (Сікорський) залишився зі своєю паствою на окупованій території і не втік, як це зробив, наприклад, митрополит Микола (Ярушевич). Із цього приводу зазначимо, що для українців і нацистський, і більшовицький режими були рівновартісними і говорити про колабораціонізм не мали права ті, хто допомагав сталінському режимові знищувати Російську православну церкву та погоджувався на абсолютну співпрацю з ним. Якщо ж виходити з позицій об'єктивності, то Московська патріархія мала б також засудити єпископат Автономної православної церкви, котрий контактував із окупаційною владою, а, відтак, також підпадав під категорію зрадників.

Тому кроки Москви з дискредитації українського єпископату були продиктовані не бажанням урегулювати церковне життя в Україні, а цілеспрямованим прагненням підготувати церковно-громадську думку до наступних дій, спрямованих на повне очорнення Української церкви в очах православного світу. Очікувано, що митрополит Сергій закінчив послання зверненням до архіпастирів України залишатись у юрисдикції Московської патріархії. Це і було головне завдання всіх викривальних закидів на адресу владики Полікарпа Сікорського. Мовляв, перебувайте в юрисдикції РПЦ і всі ваші проступки будуть непоміченими.

Залишити без відповіді такі звинувачення архієпископ Полікарп не міг. На початку березня 1942 р. в одній із проповідей він відкинув як необґрунтовані всі закиди московського ієрарха. І тут несподівано на допомогу йому прийшли єпископи Автономної православної церкви, які не бажали, щоб їх ототожнювали із ієрархами Російської православної церкви й тісно співпрацювали із радянськими спецслужбами. Заява автономних єпископів на чолі з владикою Олексієм (Громад-

ським) так роз'яснювала особливості розвитку церковного життя Волині того часу. «Архієпископ Полікарп, – читаємо в цьому документі за підписами владик Олексія, Антонія та Симона, – відмовив митрополитові Сергієві у праві звертатись до православних вірних, бо він віддавна є інструментом у руках московських безбожників. Ми, підписані архієпископи й єпископи Православної церкви в Україні, заявляємо цим самим перед усім світом, що напади митрополита Сергія на архієпископа Полікарпа також відносяться і до нас, хоч ми є представниками іншого напрямку Православної церкви в Україні. Ми заявляємо урочисто, що не вважаємо із свого боку митрополита Сергія за виразника настроїв православних вірних в Україні» [3]. Ця заява ставила під сумнів законність претензій митрополита Сергія (Страгородського), а також говорила, що керівництво Автономної православної церкви не бажало публічно визнавати свою приналежність до Московської патріархії. У середовищі автономістів значна частина єпископів і вірних орієнтувалась на Російську зарубіжну церкву й не вважала себе частиною маріонеткової Московської патріархії на чолі із митрополитом Сергієм (Страгородським).

Заява митрополита Сергія (Страгородського) стала першим кроком у кампанії з дискредитації владики Полікарпа. Наступним виступив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Московської патріархії Микола (Ярушевич). А. Шаповалова стверджувала, що митрополиту Миколі «належить кінцеве викриття єпископа Полікарпа (Сікорського), який використав своє становище православного архієрея для принизливих політичних цілей, для «особистої користі» з метою «внесення розколу в Російську православну церкву на угоду Гітлерові та його політикам» [11, с. 10]. Агент радянських спецслужб Микола (Ярушевич), правда, не подав доказів церковної провини Полікарпа (Сікорського), оскільки їх і не було. Його провина полягала лише в одному – він ламав ретельно конструйовану модель розвитку Православної церкви в умовах нацистської окупації України. Власне, російських ієрархів і сталінський режим не так турбувала доля православних, як необхідність збереження контролю за церковною структурою, котра мала відіграти свою роль у протистоянні сталінського і гітлерівського режимів.

Виступом митрополита Миколи (Ярушевича) кампанія проти владики Полікарпа та Української автокефальної православної церкви, організована московським церковним центром на замовлення сталінського режиму, не закінчилась. Патріарший місцеблюститель, митрополит Сергій отримав інформацію про відповідь архієпископа Полі-

карпа (Сікорського) на його звернення від 5 лютого 1942 р. Тому у великодньому посланні «До православних архіпастирів, пастирів і пасомих в областях України, поки що зайнятих гітлерівськими військами» Сергій (Страгородський) у традиціях російського православ'я оголосив про «канонічний суд собору російських архієреїв» [8, с. 137].

Детальний аналіз висунутих звинувачень виявляє їх безпідставність та штучність. Перше, що закинув митрополит Сергій владиці Полікарпу, це вихід з-під юрисдикції Московської патріархії, оскільки у 1939-1941 рр. він «фактично відмовився від польської автокефалії» і визнав Московську патріархію своєю законною владою. На підтримку цього твердження наводилися «докази» – вичікувальне поводження Полікарпа та відсутність із його сторони будь-яких претензій до патріархії за радянської влади на Волині. Зрозуміло, що в ситуації коли російська церковна експансія підтримувалася сталінським режимом, кожен необережний крок міг коштувати життя, тим більше якісь апеляції на адресу маріонеткового керівництва Російської православної церкви. Що ж до заяви митрополита Сергія про «незаконне» присвоєння титулу архієпископа Луцького і Ковельського, то воно було тісно пов'язане з канонічною юрисдикцією Полікарпа (Сікорського). Оскільки в часи гонінь він не склав письмового зречення Польської автокефальної православної церкви, надання владиці Полікарпові гідності архієпископа його законним первоієрархом митрополитом Діонісієм відповідало всім канонам Церкви. Владика Полікарп (Сікорський) не вважав себе єпископом Російської православної церкви, а його вимушена мовчанка в роки радянської окупації була інструментом самозбереження.

У кінці послання митрополит Сергій апелював до авторитетів східних патріархів, котрі знаходились у зоні впливу альянтів, а тому не могли висловити своєї позиції. Перед виданням «пасхального» послання патріарший місцеблюститель телеграфом повідомив патріархів Антіохійського та Олександрійського про церковну діяльність архієпископа Полікарпа у потрібному світлі. Про це свідчать тексти їхніх відповідей. Так, Антіохійський патріарх Олександр у телеграмі від 20 березня 1942 р. писав: «Засмучені виступом Полікарпа, єпископа Волинського, схвалюємо застосування канонічних покарань» [8, с. 171]. Через кілька днів до Москви надійшла відповідь від Олександрійського патріарха Христофора. «Не схвалюємо, – зазначалось у ній, – авантюрної поведінки в Україні єпископа Сікорського на користь фашистів. За сучасної виняткової ситуації, що обтяжує об-

ставини, Сікорський повинен бути покараний, підданий церковному покаранню зі всією суворістю» [8, с. 172]. Як видно з наведених текстів, основу «злочину» владики Полікарпа становило співробітництво з фашистами, якого насправді не було. Отримана інформація від зацікавленого джерела змушувала названих патріархів унаслідок тодішньої політичної кон'юнктури, а не на основі церковних законів, схвалити кроки Російської православної церкви. Водночас зазначимо, що Вселенський патріарх, із яким зберігали спілкування владики Діонісій і Полікарп, не підтримав митрополита Сергія.

У квітні 1942 р. владики Полікарп дав дві обгрунтовані відповіді на звинувачення зі сторони московської церковної ієрархії. Перша, датована 8 квітня, містить факти співробітництва єпископів митрополита Сергія з безбожною владою, яка в 1939–1941 рр. нищила духовно й фізично свідомих українських душпастирів Волині. Далі він заявив, що варшавської автокефалії «ми не позбавлені через те, що ці землі часоно були захоплені безбожними більшовиками» [5, с. 657]. Наступну відповідь архієпископа Полікарпа було спрямовано проти звинувачень у його співробітництві з фашистами. Митрополит Сергій поширював свідомо неправдиву інформацію про плановане німцями призначення Полікарпа Керченським патріархом. Дезінформація використовувалась очільниками Московської патріархії для очорнення українського єпископа в очах православного світу. У відповідь владики Полікарп викрив справжнє обличчя сергіївської церковної групи, яка пішла на співробітництво з атеїстичним режимом. Він писав, що митрополит Сергій «боронив тільки інтересів Сталіна, а ніколи не заступав інтересів Церкви», «санкціонував антирелігійну акцію Сталіна тоді, коли лилася кров духовенства та цілий християнський світ протестував проти масових вбивств православних єпископів та духовенства». В кінці владики висловив упевненість, що «православні єпископи Левантійських держав Сходу» не приєднаються до сталінської антиукраїнської церковної кампанії [5, с. 659-660].

Таким чином, спроба дискредитації глави Автокефальної православної церкви в Україні, архієпископа Полікарпа (Сікорського) 1942 р. стала продовженням багатовікової практики Московської патріархії щодо ліквідації національних рухів у православному просторі колишньої Російської імперії. Інструментарій компрометування залишався традиційним: звинувачення в неканонічності, церковний суд, мобілізація підтримки з боку авторитетних православних громад світу.

У випадку Полікарпа (Сікорського) Московська патріархія намагалась довести, що владики у 1940-1941 рр. приєднався до Російської

православної церкви і призначення його в грудні 1941 р. адміністратором здійснено всупереч волі церковної влади. Застосування канонічних санкцій носило надуманий характер, адже Полікарп (Сікорський) не порушив жодного церковного правила. Відтак, церковний суд Московської патріархії над архієпископом Полікарпом був неканонічним. Такий крок – продовження політики Російської імперії, коли «Російська церква і держава боролася не за чистоту віровчення і християнської моралі, а за зміцнення держави, тобто церковними засобами домагалися мирські цілі» [9, С. 63]. Перспективним для подальшого дослідження залишається реакція Вселенської патріархії на засудження Полікарпа (Сікорського), зв'язок тих подій зі спробою Московської патріархії дискредитувати єпископів Української церкви упродовж останніх десятиліть.

Використані джерела:

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: В IV-х т., 5 кн. Т. I. (X-XVII ст.) / І. Власовський. – Нью-Йорк; К.; С.-Бранд-Брук : Укр. автокефальна православна церква, 1990. – 294 с.
2. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава : б.в., 1998. – 125 с.
3. Інструмент у руках безбожників // Український голос. – 1942. – Ч. 11(26). – 12 березня.
4. Книга правил святих апостолов, святих Соборів Вселенських и Поместных, и святих отцов. – М. : Синодальная типография, 1901. – 294 с.
5. Мартирологія Українських церков / Упоряд. О. Зінкевич. – Торонто : «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – Т. I. – 1209 с.
6. Міненко Тимофій. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945, (Волинський період) / Тимофій Міненко. – Вінніпег ; Л. : «Логос», Колегія Св. Андрія, 2000. – Т. I. – 392 с.
7. Поспеловский Д. В. Русская Православная Церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский – М. : Республика, 1995. – 511 с.
8. Правда о религии в России. – М. : Издание Московской патриархии, 1942. – 457 с.
9. Філарет. До питання про церковні анатемі / Патріарх Філарет // Віра і культура. – 1996. – Ч. 10. – 208 с. – С. 63.
10. Цыпин Владислав. История Русской Православной Церкви: 1917-1940 / В. Цыпин. – М. : Изд. дом «Хроника», 1994. – 255 с.
11. Шаповалова А. К десятилетию начала Великой Отечественной войны / А. Шаповалова // Журнал Московской Патриархии. – 1951. – № 6. – С. 10.
12. Шкаровский М. В. Нацистская Германия и Православная Церковь / М. В. Шкаровский – М. : Издательство Крутицкого Патриаршего Подворья, Общество любителей церковной истории, 2002. – 524 с.